

УДК 81. 373.73

**Концептуальний аналіз: перспективи і переваги
при вивченні художнього тексту**

Коцова А. В.

*Одесский международный гуманитарный университет,
г. Одесса, Украина*

Стаття присвячена розгляду поняття концептуального аналізу. Зазначено різні методики концептуального аналізу та проаналізовано ті з них, які використовують для дослідження концептів у художньому тексті. Вказано переваги, які передбачає застосування цього методу (з'являється більше можливостей для розкриття текстової, підтекстової та позатекстової інформації), та запропоновано свій алгоритм аналізу концептуальних одиниць в індивідуально-авторській картині світу. Окреслено перспективи застосування методу концептуального аналізу для вивчення концептів у художньому дискурсі.

Ключові слова: *метод, методика концептуального аналізу, концепт, індивідуально-авторська картина світу, художній текст.*

У сучасній лінгвістиці термін "концептуальний аналіз" поширився відносно недавно (насамперед у працях Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, М. Джонсона, В. Кононенка, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, О. Селіванової, Б. Успенського), проте сьогодні його вважають провідним методом дослідження в різних гуманітарних науках – когнітології, філософії, лінгвістиці, гендерології, культурології, теорії міжкультурних комунікацій, соціології, психології. На думку О. Кубрякової, це "метод когнітивної науки, що полягає у спробі поєднати дані різних наук, гармонізувати і знайти смисл у їхніх співвідношеннях" [5, с. 35-36]. Підґрунтям його, за словами О. Селіванової, є методологія раціоналізму та функціоналізму, загальні наукові процедури формалізації, ідеалізації й моделювання [9, с. 194-197].

Водночас вчені схиляються до думки, що існує декілька різновидів концептуального аналізу і кожен дослідник пристосовує його для аналізу "свого" концепту. Подібні погляди виражають Т. Вільчинська, Л. Компанцева, Ж. Краснобаєва-Чорна, М. Скаб, В. Старко та інші, зауважуючи, що концептуальний аналіз – це спільна назва для цілої групи лінгвістичних методів дослідження структур репрезентації знань. Причому та чи інша модель концептуального аналізу залежить не тільки від складності та значущості концепту, але й від мети і завдань, які ставить перед собою дослідник.

Загалом набули популярності й довели свою ефективність такі методики концептуального аналізу, як: теорія профілювання (Є. Бартмінський); теорія імен-гештальтів (Л. Чернейко); теорія вертикального контексту (О. Ахманова); фреймовий підхід (С. Жаботинська); польовий підхід (Й. Стернін); етноцентрична концепція (А. Вежбицька); методика ключових слів (В. Маслова); методика вивчення культурних доміант (В. Карасик, С. Нікітіна), концепція метафоричної сполучуваності імені концепту (В.Телія, О. Кондратьєва) та ін.

Останнім часом побутує думка, що чим більше методів і прийомів використовує дослідник, тим більше ознак концепту він виявить, тим точнішою буде побудована модель концепту (С. Жаботинська, В. Іващенко, О. Кубрякова, М. Скаб, В. Старко).

Головне завдання концептивістики полягає в тому, щоб дослідити й системно описати концепти певної мови за допомогою лінгвістичних засобів, тобто мовно-концептуальні картини світу, враховуючи можливу лакунарність концепту або його окремих складників. Концептуальний аналіз, що передбачає моделювання й опис концептів як один із способів реконструкції мовно-концептуальної картини світу, в україністиці засвідчений у працях Т. Радзієвської, Г. Яворської, Н. Слухай, О. Селіванової, Л. Лисиченко, Н. Мех, І. Чернишенко та ін.

Сьогодні дедалі *актуальнішою* стає проблема лінгвоконцептуального аналізу концептів у художньому тексті, оскільки саме цей метод, на думку науковців, забезпечує глибинне проникнення у зміст і смисл художнього твору.

Метою запропонованого повідомлення є довести, що лінгвоконцептуальний аналіз є перспективним методом дослідження концептів в індивідуально-авторській картині світу, особливо зважаючи на те, що об'єктом концептуального аналізу є смисли, передані окремими словами, словосполученнями, типовими пропозиціями, а також цілими текстами.

В основі дослідження художнього тексту, його вербальної площини лежать теоретичні праці російських дослідників М. Бахтіна, А. Веселовського, В. Винокура, Ю. Лотмана, українських лінгвістів С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Мойсієнка, В. Русанівського, Л. Ставицької, О. Тараненка. Головну увагу в цих роботах мовознавці приділяють мовній особистості як центру всієї лінгвальної системи, як деміургу, що творить свій власний мовно-концептуальний світ, в якому закладена інформація всіх рівнів – знанневого, духовного, етнічного, психічного, соціального, культурного тощо, що кодується, транслюється і сприймається за допомогою мови.

Когнітивна наука, зосереджуючи увагу на людському мисленні та процесах сприймання, розуміння, запам'ятовування, спрямована на пояснення механізмів отримання, обробки, збереження й використання інформації, що вилучається із семантики тексту. Ми розуміємо не текст, а текстом, зауважує М. Мамардашвілі [7, с. 191], тобто за допомогою текстової інформації, яку обробляємо шляхом осмислення або концептуалізації й категоризації.

Концептуальний аналіз художніх текстів розкриває мовне бачення світу, характер організації семантики мовного простору творчої особистості, властивий лише їй тип знань про світ. У зв'язку із цим спостерігається зміщення дослідницької зацікавленості від пошуку концепту до його аналізу, до встановлення його системної організації на базі тих знань про світ, які репрезентуються в тексті і сприяють більш точному та глибокому проникненню у природу мовного значення концепту, верифікації його в лінгвістичних описах. Концептуальний підхід до аналізу художнього тексту передбачає розгляд не лише окремо взятих констант, а їх сукупності й взаємодії, впливу одних на інші. "Лише в комплексі концептуальних рішень створюється уявлення про художній дискурс" [4, с. 27].

Свої версії лінгвоконцептуального аналізу художнього тексту запропонували Л. Белехова, Т. Булигіна, Л. Буянова, К. Голобородько, В. Кононенко, А. Корольовата, О. Маленко, В. Маслова, П. Рікер, Л. Синельникова, В. Філінюк, М. Хайдеггер, О. Хом'як, О. Шмельов ін. При цьому науковці по-різному визначали репрезентовану ними методику.

Так, Л. Белехова пропонує методику концептуального аналізу словесних образів як домінант поетичного тексту, який у межах когнітивно-дискурсивної парадигми дослідниця трактує як вид художньої комунікації. Такий підхід спрямований на розкриття текстової, підтекстової та позатекстової інформації, що стоїть за сло-

весними поетичними образами, які її опредмечують [1, с. 288]. Технологічні версії лінгвоконцептуального аналізу поетичного тексту залежно від часових параметрів його створення репрезентує у своїй статті О. Маленко [6, с. 255].

На думку М. Скаб, методикою концептуального аналізу, що дозволяє врахувати усі індивідуальні значення слова, яких воно набуває в дискурсах, функціональні переноси значень, семантику оказіональних утворень, є аналіз семантичного простору слова. Її використання дає змогу дослідити етимологію слова, його семантичну структуру в різноманітних текстах в різні історичні періоди [10, с. 358]. Подібна методика зорієнтована на глибше проникнення в семантику концепту, що актуалізується в художніх текстах як частина індивідуально-авторського світобачення письменника.

Т. Вільчинська методика, спрямовану на поглиблене вивчення семантико-конотативних особливостей концептів, кваліфікує як метод семантико-аксіологічного поля. Він передбачає: 1) визначення етимології слів-репрезентантів концепту, їх внутрішньої форми, яку порівнюють з етимологією культурного концепту в широкому розумінні і яка видається комунікативно значущою для плану змісту концепту; 2) лексико-семантичну актуалізацію концептів: з одного боку, визначення більш-менш усталених дефініцій у філософії, міфології, теології, психології, лінгвістиці тощо, що виявляють себе на рівні наукового узусу; з іншого – їх індивідуально-авторську інтерпретацію в художніх текстах, де вони нерідко об'єктивуються на рівні семантичних оказіоналізмів; 3) встановлення мовних механізмів реалізації оцінної складової концепту, співвідносної з національним менталітетом, із національною шкалою моральних цінностей, що проявляється як у лексикографічних значеннях слів-репрезентантів, так і в авторських тлумаченнях; 4) виявлення дистрибутивних відношень, передусім різних атрибутивних та апозитивних синтагм із відповідними лексемами як свідчення індивідуально-авторського світобачення; 5) словотвірний аналіз, особливо з огляду на великий словотвірний потенціал слів-репрезентантів концептів, що знову ж таки знаходить своє підтвердження в художніх текстах; 6) визначення місця і ролі концептів в авторських картинах світу, що експлікують національну мовно-концептуальну картину світу українського етносу [2, с. 103].

Як бачимо, використання методу концептуального аналізу в художньому тексті спрямоване насамперед на дослідження семантики концептів, при цьому науковці диференціюють концептуальний аналіз і семантичний.

Відповідно для семантичного аналізу характерні: знакова репрезентація, лінійність, пояснювальний характер стосовно слова. Натомість концептуальному аналізу властиві: ментальна абстрагованість, специфікованість, реляційна модельність та спрямованість на сферу знань. Концептуальний аналіз ґрунтується на вербалізації певної частини знань і тому може представляти їх конкретні структури (образні схеми, картоподібні репрезентації), а семантичний здатний набувати характеру нелінійного моделювання. Тому головною відмінністю між обома типами аналізу доцільно вважати напрямком моделювання: від знань до знаків – для концептуального і від знаків до знань – для семантичного [9, с. 262].

Науковці зауважують, що концептуальний аналіз передбачає спирання на контексти зовсім іншого плану, ніж семантичний. Слово реалізує себе в мовленнєвих контекстах, концепт же формується в "текстах культури", і джерелами відомостей для розуміння концептів служать: прецедентні тексти, зокрема прислів'я, приказки, афоризми, стійкі сполучення слів, назви відомих творів духовної культури, поширених наукових теорій і т. ін.; художні дефініції, а також концепції, вироблені в тому чи іншому творі словесної творчості та ін. [3, с. 58]. Якщо семантичний аналіз передбачає урахування всіх значень слова в його зв'язках і відношеннях з іншими лексемами, то концептуальний має на меті встановлення смислу, навколо якого групуються сло-

ва, категорії, ширше кажучи, знання. Тим самим "концептуальний аналіз передбачає включення в систему понять різних когнітивних категорій – предметності, означуваності й процесуальності, входження імені в предикатне оточення стає визначальним чинником опису й імені концепту" [4, с. 7].

Саме концептуальний аналіз, як зауважує В. Кононенко, дає змогу вийти за межі значення, зафіксованого в різних словниках, і включити в семантичну структуру додаткові семні компоненти. Вчений наголошує, що без урахування складників мінливого, часом невловимого, як на перший погляд, смислу концепту в художньому творі його кваліфікація залишається неповною, доконечно не визначеною, суперечливою, а саме ці додаткові семантичні компоненти – конотації – якраз і мають окреслити набір і коло можливих смислових "мерехтінь" [4, с. 3].

3. Попова та Й. Стернін запропонували метод семантико-когнітивного аналізу, що забезпечує перехід від змісту значень до змісту концептів [8, с. 159-160]. Серед низки когнітивних методик, апробованих у сучасній лінгвістиці, які довели свою ефективність, дослідники називають аналіз паремій (прислів'їв і приказок) та аналіз художнього тексту, що дає змогу виявити індивідуально-авторські концепти в художніх творах [8, с. 187].

Звідси робимо висновок, що поєднання різних методик аналізу концепту припускає їхню інтеграцію в єдиному методі дослідження – концептуальному аналізі, який повною мірою задовольняє потреби опису концептів у художньому тексті. Оскільки концепт має складну структуру, то й метод його вивчення повинен включати сукупність методик, спрямованих на дослідження цієї ментальної величини як у загальномовному контексті, так і в індивідуально-авторській картині світу. Прийоми, застосовані в межах різних методик, дають змогу з'ясувати смисловий об'єм концепту, виявити його структуру, окреслити референтну ситуацію, до якої належить аналізований концепт, та встановити місце останнього в мовно-концептуальній картині світу письменника.

Алгоритм концептуального аналізу концептів, реалізованих у художньому тексті, на наш погляд, передбачає: 1) визначення ключового слова – вербалізатора концепту та синонімічного ряд лексем на його позначення в тексті; 2) встановлення місця концепту в міфопоетичній картині світу (українського народу загалом й індивідуально-авторській зокрема); 3) на основі фонові інформації визначення потенційних характеристик концепту; 4) аналіз семантико-конотативних особливостей концептів у художньому творі; 5) характеристику загальномовної, етнокультурної й індивідуально-авторської природи авторських концептів; 6) встановлення спільного і відмінного в їх об'єктивації в текстах різних письменників.

Висновок. Все це засвідчує перспективність як самого методу концептуального аналізу, так і наукових розвідок, присвячених його вивченню. Лінгвоконцептуальний аналіз концептів у художньому тексті зорієнтований передусім на дослідження їхньої семантико-конотативної природи через ім'я, поняття, образ, символ, культурний компонент, що відкриває перспективи для подальшого вивчення індивідуально-авторських картин світу, природи моделювання концептів у них тощо.

Список літератури

1. Белехова Л. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту /Л. Белехова // Науковий вісник ХДУ: зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 288-292. – (Сер. Лінгвістика).
2. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. : [монографія] / Т. П. Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
3. Грузберг Л. Концепт, или отчего Америка – концепт, а Финляндия – нет? / Л. Грузберг // Филолог: научно-методический журнал Пермского гос. пед. ун-та. – 2002. – №1. – С. 58–61.
4. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – К.– Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 245 с.

5. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
6. Маленко О. До питання технології лінгвоконцептуального аналізу поетичного тексту: логіка наукового пошуку / О. Маленко // Науковий вісник ХДУ: зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. IV. – С. 254–259. – (Сер. Лінгвістика).
7. Мамардашвили М.К. Стрела познания: набросок естественноисторической гносеологии / Мамардашвили М.К. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 303 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: учеб. изд. / З. Д. Попова, И. А. Стернин – М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 314 с.
9. Селіванова О. (б) Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Скаб М. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення / М. Скаб // Науковий збірник ХДУ. Сер. Лінгвістика : зб. наук. праць. – Вип. IV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 273–278.

Коцова А.В. Концептуальный анализ: перспективы и преимущества при изучении художественного текста // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» Том 26 (65). № 1 – С.122-126

Статья посвящена рассмотрению понятия концептуального анализа. Представлены различные методики концептуального анализа и проанализированы те из них, которые используются для исследования концептов в художественном тексте. Указаны преимущества, которые предполагает этот метод (появляется больше возможностей для раскрытия текстовой, подтекстовой и внетекстовой информации), и предложена собственная методика анализа концептуальных единиц в индивидуально-авторской картине мира. Определены перспективы метода концептуального анализа при изучении концептов в художественном дискурсе.

Ключевые слова: метод, методика концептуального анализа, концепт, индивидуально-авторская картина мира, художественный текст.

Alla Koshcova Conceptual analysis: prospects and benefits while the analyzing of the literary text // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2013. – Vol. 26 (65). No 1 – P.122-126

The article deals with the notion of conceptual analysis. Different methodologies of the conceptual analysis are pointed out and those used to study concepts in literary texts are analyzed. Scientists-cognitologists who piloted them in their writings are indicated. It is proved that the application of appropriate techniques of conceptual analysis makes it possible to investigate the semantic structure of the concept in a variety of texts in different historical periods, to consider all of its individual meanings it acquires in literary discourse, including semantic of the occasional formations, to establish verbal mechanisms of realization of the evaluation component of concept correlative with the national mentality, the national scale of moral values, to define its place in the mythopoetic picture of the world of certain ethnic and so on. Thus benefits that the usage of the method of conceptual analysis provides (there are more opportunities to disclose text, subtext and out text information in a literary work) are defined. Our own methodology of the analysis of conceptual units in individual author's picture of the world is offered. The prospects of applying the method of conceptual analysis to explore concepts in literary texts are outlined.

Key words: method, methodology of conceptual analysis, concept, individual author's picture of the world, literary text.

Поступила до редакції 10.04. 2013 р.